

A BÁRTFAI BIBLIA.

DR. HORVÁTH CYRILLTÓL.

(Négy hasonmással a szövegben.)

1. Bod Péter annak idején azt írta az Erdélyi Féniksben, hogy Bártfán 1607-ben szintén kezdetek nyomtatni magyar bibliát, de abbahagyták, »megijedvén a rossz magyarságától«. Pár évtized múlva, 1794-ben a Pethe-féle biblia-kérdésben ismét Szombathi János pataki tanár emlékezett az 1607-iki magyar bibliáról, mint a mely Klösz Jakab betűivel, fol., »szép formában . . . nagyon készítve. A fordítása Károli Gásparé, tsak néhol nagyon valami kevés külömbség. A Részeknek summái, kivált a Móses Könyvében, szép erköltsi tudományt is foglalnak magokban. Kijött pedig több darabban egynél: de kijött-é ekkor egészen a Magyar Biblia, nem tudhatom: mivel én tsak a Móses, Jósué, és Jeremiás Könyveiből való egy-néhány szakadozott darabokra akadtam.« A bártfai bibliát azóta nyilvánosan Sándor Istvánig senki sem említette, s a Magyar Könyvesház volt az első, mely pár szóval újlag hírt adott róla, följegyezve, hogy »1607. Bártfán. Sz. Írás. fol. For. Karolyi Gáspár«. Aztán megint hallgattak róla jó hosszú ideig — Toldyig, a ki azonban szintén nem látott belőle semmit, de legalább a tekintélyes és szavahihető Szombathira hivatkozott. A magyar nemz. irodalom történetének az újkort megnyitó III. kötetében szó van a prot. bibliafordításokról, s a 95-ik lapon el van mondva, hogy »végre csakugyan létesült az ágostaiak számára 1607-ben a bártfai biblia, melyből azonban csak néhány töredék maradt fenn. Innen állítja Bod, hogy azt félben hagyták, »megijedvén a rossz magyarságtól«: míg Szombathi János, ki annak egyes részeit látta, a szöveget Károliénak mondja helyenkénti kevés eltérésekkel, s a részek summáit, mik erkölcsi tanulságot foglalnak, dicséri«. Alább pedig, a 98. lapon ez áll: »A bártfai biblia töredékei Mózes, Jósua és Jeremiás könyveiből a sárospataki könyvt <

A töredék tehát a sárospataki könyvtár birtokához tartozott, melynek a XVIII. század végén s a XIX. elején Szombathi János az igazgatója. Úgy látszik azonban, hogy a becses emlék immár jó korán eltűnt a kíváncsi szemek elől. Nem mutatták meg Toldynak, de még Szabó Károlynak sem, mivel »használatra ki volt adva«. De nem kallódott el legalább. Elrejtözve mélyen, összehányt, senkitől számba nem vett, tizedek óta alig érintett papirosok, kéziratok, könyvek halmaza alatt pihent, lappangott, míg végre a mult év októberében sikerült Szombathi jegyzéseivel együtt, két darab híján, előkeritenünk.

A töredék ugyanis egykor, Szombathi idejében, a ki azt a XVIII. század végén, talán épp 1794-ben, egy régi kolligatum rongyos pergamentáblájából fejtette ki, hét szakadozott levéldarab-ból állott, a következő tartalommal:

I. Móz. XXXVI : XXXVII.

I. Móz. XL : XLI.

I. Móz. XLIII : XLIV.

Jós. IX : X. (A levél alján árkustjegyző T betű.)

Jerem. XXV : XXVI.

Jerem. XXXI : XXXII.

Jerem. XXXII : XXXIII.¹

Viszont az előkerült részek tartalma:

I. Móz. XXXVI, 15—23 + 31—40. || XXXVII, 6—13 + 22—29.

I. Móz. XL, 1—7 + 12—16. || XLI, 1—8 + 15—22.

I. Móz. XLIV, 1—13.²

Jerem. XXIV, 8—10 + XXV, 1 + 9—16 || XXV, 27—32 + XXVI, 2—8.

Jerem. XXXII, 17—23 + 32—39. || XXXIII, 1—6 + 14—20.

A többi: Józsuá »IX : X« és Jerem. »XXXI : XXXII«, úgy látszik, véggép elkallódott, vagy idegen kezekre került.

2. A megmaradt részek szövege a következő:

a) *Móz. I. XXXVI.* [15] Ezek pedig az Efaú fiai között való fe- | iedelmek: Az Eliphaznak Efaú első | fülöt- | tének fiai ezek, Theman Hertzeg, Omar | Hertzeg, Sepho Hertzeg, Cenaz Hertzeg, | [16] Corah Hertzeg, Gathan Hertzeg, Amalek | Hertzeg,

¹ Szomb. jegyzése.

² A másik oldalon a szöveg lekopott.

ezek voltak Eliphaztól való feie- | delmek az Edomnak tartomá-
nyában, és | ezek az Adah fiai. [17] Az Reuelnek pedig az | Efau
fiának fiai ezek, Nahat Hertzeg, Ze- | rah Hertzeg, Sammah Her-
tzeg, Mizza Her- | tzeg, ezek voltak Reueltől való feiedelmek | az
Edomnak tartományában, ezek az Bof- | mathnak az Efau fele-
fégének | fiai. [18] Ezek pe- | nig az Aholibamának az Efau fele-
fégének | fiai: Ieus Hertzeg, Ialam Hertzeg, Corah | Hertzeg, ezek
az Aholibámától Efau felefe- | gétől az Anah leányától való feie-
delmek. | Ezek az Efau fiai, és ezek az ő tőle való feie- | delmek,
Ez Efau az Edom.

[20] Az Horaeus Seirnek pedig fiai, kik ott | az földön lakoz-
nak vala ezek: Lotan, | Sobal, Sibon, Anah, Difon, Efer, Difan, |
— zek az Horaeufoknak feiedelmi, Seirnek | — ai az Edomnak
tartományában. Az Lo- | — ak pedig fiai voltak: Hori, Heman, |
— othannak húga, Timnah. Az So- | — nak pedig fiai ezek: Aluán,
Manahath, | — — ho, Onan. Sibonnak pedig fiai | — ah és Anah,
ez az Anah ki az öz- | — — ak módgyád talála az puz- |
— — tián — Sibonnak fa- || [31] Ezek pedig az — — | tanak
az Edon — — | minek előtte az Izrael fiai kőzöt — — | ral-
kodnék. [32] Előőr Király volt Ed — | Bela Beornak fia, kinek
várofanak n — | Dinhaba vólt. [33] Minek vtánna meg hó —
| Bela, wralkodot ő helyébe Ióbab Zerának | fia, ki Bozrából
való volt. [34] Minek vtánna | meg hólt Ióbab, wralkodot ő
helyébe Hu- | [a margón: 2. Iobab] | fam, ki Teman földéből
való vólt. [35] Hufam | [a margón: 3. Hufan.] hólta vtán wral-
kodot ő helyébe Hadad, az | [a margón: 4. Hadad.] | Bedad fia,
ki az Madiánitákat az Moábi- | ták mezeiën meg veré, kinek az
ő várofa- | nak neue vala, Haut. [36] Hadad hólta vtán, | wral-
kodot ő — elyébe Samla Mafrechából | [a margón: 5. Samla] |
való. [37] Samla hólta vtán wralkodot ő he- | lyébe Saul, ki vólt
az (Euphrates) folyó | [a margón: 6. Saul.] | víz mellett való
Rehoboth városból. [38] Saul | hólta után wralkodot ő helyébe
Baal Ha- | [a margón: 7. Baal | H — — | 8. —] | nan Achbor
fia. [39] Baal Hanannak Achbor | fiának hólta vtán, wralkodot ő
helyébe | Hadar, és az ő várofanak neue Pahgu, az | ő feleségé-
nek pedig neue Mehetabeel, ki | Mezahab leányának Matrednek
leánya va- | la.

[40] Ezek pedig az Efau nemzetfégéből va- | ló Hertzegek-
nek neuek, az ő czeléd- | gyek, helyek és neuek ferint: Thimnah
| Hertzeg, Aluah Hertzeg, Ieteth Hertzeg. |

Móz. I. XXXVII. — — volna, ő Bátiai- | — — gyűlölik
vala ötet. Mert | — mondgya vala nékiek: Hallyátok meg | — ek
az én álmomat, melyet én láttam, | — mé kóttünk vala így mező-
ben kéüeket, | és imé az én kéüém fel kele és fel álla, az tū |
kéüeitek pedig kórnyúl állanak vala, és az | én kéüém előt meg

haiolnak vala. [8] Ackor mondának néki az ő Bátiai: Auagy kirá- | lyunk léhezé minékünk? auag mi raitunk | wralkodni fogzé? Annakokaért annális | inkább gyűlölük valá őtet az ő álmai- | ért, és | az ő befédiért.

[9] Az vtán más álnotis láta, és meg befél- | [a margón : | lófephnek | két álma | mind egyet | jelent, tudni | illik, az ő kő | — etközendő | — fágát.] | lé azt az ő Bátiainak, — monduán: Imè, | más álnotis láttam, mert az Nap, az Hóld, | és tizenegy Czillag én előttem meg haiol- | nak vala. [10] Meg befélle az ő Atiánakis és az | ő Bátiainak és meg dorgála őtet az ő Atia, | és monda nékie: Miczoda álom ez a mel- | lyet láttál? Auagy — mégyünké, én és az | te Anyád és Atiádfiai, hogy meg hayczuk | magunkat te előtted az földig? [11] | rigykéd- | nek vala azért reáia az ő Bátiai, Az ő Atia | pedig ez dolgot ešében tartia vala.

[12] Mikor pedig el mentek volna az ő Bá- | tiai az ő Atiok- | nak iuhainak őrizéfére | — chembe, [13] Monda Izrael az lófeph- | nek: || ben. Ne onczátok kú az ő vér —, hanem | vefűetek őtet az ő kútba, mely itt az puztá- | ban vagyon, de meg ne öllyétek, Ezt pe- | nig azért mondgya vala, hogy őtet azok- | nak kezekből meg űabadítaná, és őtet meg | adná az ő Atiának.

[23] Es mikor iutot volna lófeph az ő Bátiai- | hoz, meg fozták őtet az ő ruháiától, az | űép tarka ruhától, mely raita vala.

[24] Es meg | ragaduán őtet, veték egy ő kútba, az az | kút pedig vres vala, és nem vala víz ben- | ne. [25] Le vlének pedig hogy ennének, és mi- | kor fel emelték volna az ő űemeket, láták, | és imè egy fereg Ifmaeliták iónek vala — | leadból, azoknak teuei viznek vala Aro- | mákat, Refinát, Myrrhát, kik mennek va- | la hogy azokat vinnék Agyptusba.

[26] Es monda Iuda az ő atiafiainak: — | haznunk léűen benne ha meg őlendgy — | az mi atiónkfiát, és el titkolandgyuk az ő | vérét? [27] Iér adgyuk őtet az Ifmaelitákna — | és ne öllyük meg, mert mi atiónkfia, — | ftünk, [28] Kinek engedének az ő atiafiai — | mikor az kereskedő Midianiták az — | mennének, kú vonák lófephet — | ból, és adák őtet azoknak az — — | nak hűz ezűft pénzen, kik el vi — — | phet Aegyptumba.

[29] Mikor pedig az R — —

b) *Móz. I. XL.* — — | — — mely arra űolgal, hogy az ember az — — | — ztatni. Mert az Iofephet bévetik az t — — | — rt hogy ez hamisfsagot engedelmessen el űem — — — és meg űabadittia őtet, azért az tómlótz és az — — | — — do- mányát meg ifmeriek, kiért ez vtán ő nagy tizteűfégre fel emel- tetik. Ez Ift — — | — el, hogy csak egyedűl az Iftent dűczóiti erőtte.

— — ő neki meg kel erzenie és még ifmernie ez világnak hűtetlenűégét, tudni illik, hogy — — | — — rólla el feletkezik,

és még két eztendőt kel az tómlótzben töltenie. Hogy mies — — |
— — an az Istennek fejtőjébe bizni, noha sokáig kéfik.

— eknek vátna történék hogy | az — — beli királynak |
P — — z ó Sütőie vét- | keznének — Wrok ellen az | — tum-
beli király ellen. Meg haragv- | dék azért az Pharaó, mind az két
fő foglá- | ára, tudni illik, az fő Pohárnakra és fő | Sütőre. [3]
Es vetteté azokat az vitézlő népek- | nek feiedelmének tömlő-
tzébe, tudni il- | lik, az tómlótzbe az melyben Ióseph fog- | va
vala. [4] És az vitézlő népek feiedelme fő- | — ué téué azo — n
Iósephet, és foglál vala nékiek, és Iónek fogfágba egy eztendeig. |
5] Es mind ketten látának ál — vgyan | azon egy éyel az —
— Po- | há — kia — — ik az — — n | — valának, mely —
— — mi kőuetkeznék mind az kettőre. — azért ó hozzáíok
reggel az Ióf — — tekinté őket, és imé bánkod — — meg kérdé
az Pharaó fő foglalt, — — egyűt — ó Wranak házánál — — ||¹
[12] Es monda neki Ióseph: Ez annak az | magyarázattia: Az
három vőfőő fál, há- | rom nap. [13] Harmad nap múlua az
Pharaó | f — magasztallya az te feiedet, és hely — re ál- | [*a*
margón: Ióseph | meg magya- | rázza az Po- | hárnak álmat] lat
tegedet, és adod Pharaó kezébe az Po- | hárt, az előbbi fókás
kerint, mikor ó Po- | hárnakia valál. [14] De meg emlekezél én
ró- | lam, mikor néked iól léfen dolgoz, és cze- | lekedgyél kér-
lek irgalmafságot én velem, | hogy én rólam meg emlekezél az
Pharaó- | nak, és engemet ez tómlótzból meg fába- | d. — [15]
Mert lopua hoztanak el engemet az | Sidók földéről, ittis femmi
gonozfagot | nem czelekedtem, hogy az tómlótzbe vetettek. [*A mar-
gón*: Az Pharaó | Sütőienek | álma.] [16] Látá penig az S — — —

Móz. I. XLI. (1. az 1. mellékletet.²)

c) *Móz. I. XLIV.* (1. a 2. mellékl.)

d) *Jerem. XXIV,* 8—10 + *XXV,* 1 + 9—16. (1. a 3. mellékl.)

Jerem. XXV, 27—32 + *XXVI,* 2—8.

— gyatok és résegüllyetek meg, okád | gyatok, és hullyatok
el, és fel ne kellyetek a | fegyver elót, melyet tú kőzitókbe küldek.
[28] Es léfen, ha az te kezedből nem akariák az | Pohárt el
venni, hogy — nak belőle, azt | mond nekik: Igy fól az Sere-
geknek W- | RA, [29] Kétség nélkül meg kel innotok. Mert | imé az
várofra, mely az én neuemről ne- | uezetetet, el kezdem hozni az
háborufágot, | Tú penig meg menekedteké? Nem mene- | kedtek:
Mert fegyvert hozok az földnek | lakozóira, azt mondgya az Sere-
geknek | WRA.

[30] Te penig nekik prophétáld meg mind ez | [*a margón*]:

¹ 2-ik columna.

² Az 1—3. sz. mellékletek az eredetieknek némileg kicsinyített másai, a
4. számú viszont nagyított kép. Mihálykó könyve és a bártfai biblia *egyazon*
szedéssel készült.

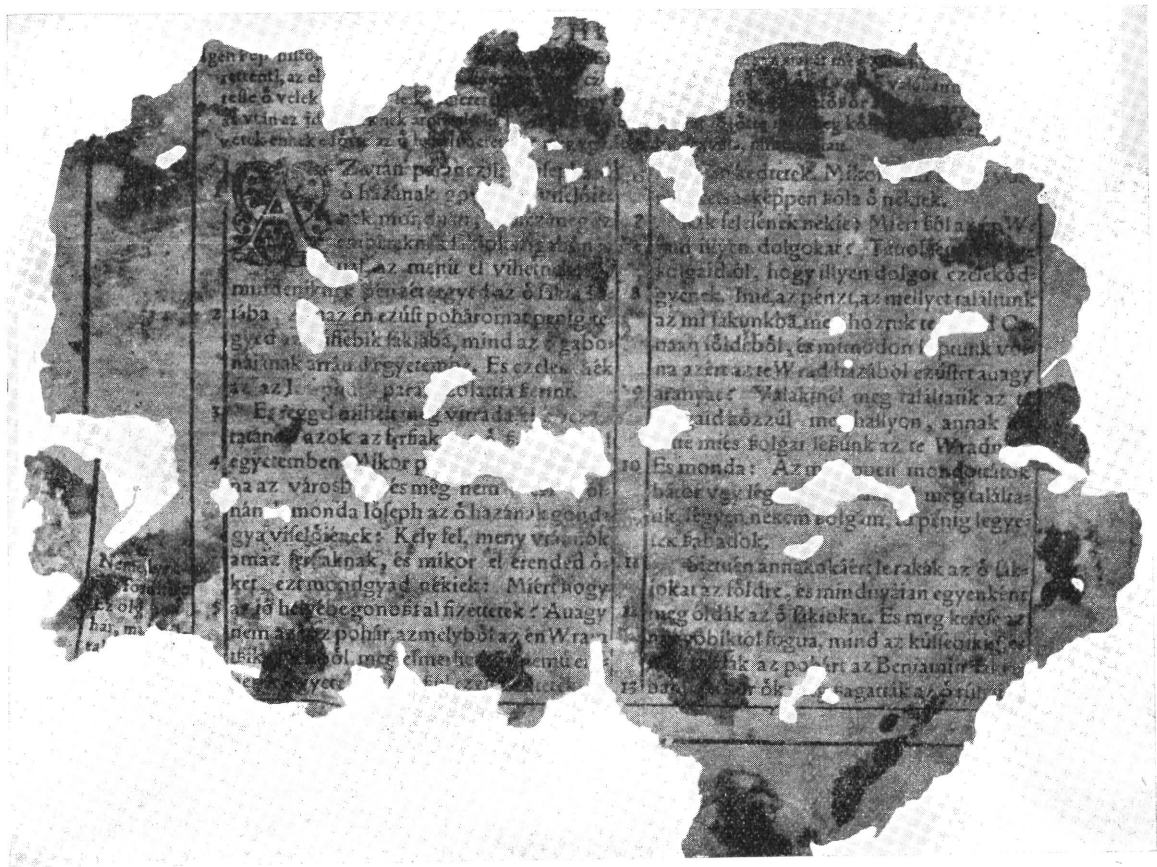
Orságnak, etc. Előben
 a mennyünkét, ne költözzük ki
 az Isten azért hadra az Pharaónak egy
 közele közelget vala, hogy az emberek
 egy helyt gyűszének be.
 cion vagonitt tudtelemből, en az istagos czelekedetnek, hogy az Pharaó
 mhet ily nagyra bővedli, czernezz az Orságnak atának, ez ő vitanna ötlet ma
 tudtelemből, en képpen arra kel vigyazni, hogy tizell egez er rados emberek
 valahol egy vduarban az fejedelmek ői es Wraktol áhatatlan es tzelezapó embi
 tizell egez vadnak, ott ritkan könetkezik is.

Pharaó
 nak ket al
 me az kö
 nek ezen
 a bőleg
 vel es fuk
 46. 51.

1. **E**t eztendő műlán az Pharaó
 látá álmot, mint ha állana egy
 folyó viz mellett. Es ime az
 folyó vizből lőnek vala kü
 hét fep és köuer vnök, mellyek éznek va
 ra az moczáros helyen. Elmer azok vñ
 más het vnök lőnek vala ma az folyó viz
 tól, rútas és sáregerek, mellyek állanak
 amaz vnök meile, mellyek az folyó viz
 nyán állanak vala. Es elnyeiek az rútas
 hozza vñok az hét fep köuer vñoket, és
 felkerék az Pharaó. Exel meg d aluűek,
 a második vñoket, es ime. Het Ga
 bona feiek, vñoket vala egy bárona t
 lyek es fep. Es ime neukednek vala
 azok vñok het vékony Gabona feiek,
 mellyeket a vñoket fel el sáraztot va
 ra. Es elnyeiek az het vékony Gabona feieket,
 az het vékony stelyes Gabona feieket.
 Es felkerék az Pharaó, es ebebe vñe hog
 álmot lát. Kez vñe kelutn penit meg há
 borodás mőködés, es el küldv vñe

rázza azt: En penit hal
 hogy az álmot meg érte
 magyarázta. Es keie lőfep
 nak: Ninczen rőmben (az
 rzas) hanem az Isten telent az
 meg mara dafara való dolgokat.
 17. Monda azért Pharaó az Iosephnek: Al
 momban látám, hogy állók egy folyó viz
 mellett. Es ime, az folyó vizből kü lőnek
 vala hét köuer fep vñok, mellyek éznek
 vala az moczáros helyen. Ime es az azo
 vñok más het vñok lőnek vala kasszót
 rek es főtöte igen rútas, kikhez hasonl
 rútasokat én nem látam egez Agyptusnak
 földében. Es elnyeiek az hét öztöte vñ
 ckenek, az előbbi hét köuer vñoket.
 21. Es iöllehet az köuer vñoket az vñok
 gyontrókban valának, mind az vñok
 gyen nem irtzik vala meg hogz vñok
 ban vñótnának, mert vgyan rútas vñok
 azok mint sirtie az elor. Es fel kerék
 22. Az vñok elmer látam momban látam

Pharaó
 bebeli lő
 fepnek
 a h

2. A BARTFAI BIBLIÁBÓL. MÓZ. I. XLIV.

e az az, Mint | az Oroflány | mikor prae- | dát lát, nagy | ordi-
tással és | haraggal mé- | gyen az prae- | dára, vgy az | Iften az
ó né- | pe ellen.] sókat, és mond e — nékik: Az W_R az | magaf-
ságból föl, e és az ó fent lako helyé- | ből kiált, nagy kiáltással
— az ó házára, | minemű az Bornyomóknak az ó kiáltások |
ollyan sóval kiált az földnek minden lako | zói ellen. [31] Meg
hallattatik a kiáltás az föld- | nek végére, mert törvénye vagon
az W_R | nak az Pogányokkal, ó minden — ité- | lő Biráia, az
Hátetleneket veti az fegyver- | re, azt mondgya az W_R.

Igy föl az Seregeknek W_{RA}: Imé az | nyomorufág el iő
egyik nemzetfejről az — fikra, és nagy félvék támad az föld-
nek | rofiban való polgárok — — | hogy imátkozzanak az — — |
mondom hogy föld mind ez ig — — | lyeket paranczoltam tenéked,
hog fő — | nékiek, és az igét el ne lopiad. H — — | gadnak, és
kiki mind — go — | vtáról, énis meg térek az háborufágtól, |
mellyet gondolok hogy reiaiók el hozzak, | az ó czelekedeteknek
gonozfagáiért. [4] Azt | mondom mégis hogy mond meg nékik: |
Igy föl az W_R, Ha nem fogadgyátok fő- | mat, hogy az én tör-
uénimben iárnátok, | melyet néktek előtkbe vetettem: [5] Es
hog | engednétek az Prophétáknak az én Szol- | gaimnak bebedi-
nek, kiket el boczátok reg- | gel fel keluén, és el külduén, és
nem enged- | tétek nékik, [6] Bizonyára tésem ez házat ol- | lyanná
mint az Si —, és ez vároft meg át- | kozza ez földnek minden
nemzetfege.

[7] Meg hallák pedig az Papok, és az Pro- | phéták, és az
egéz Kőffég, hogy le- | remias ez igéket fölna az W_R házában. |
[8] Es lón, mikoron Ieremias el végezné az | bebedéket, melyeket
néki az W_R paran- | czolt vala, hogy meg mondaná mind az |
egéz Kőffégnek, meg ragadák őtet az Pa- | pok, és az Prophéták,
és mind az Kőffég, — monduán:

e) *Jerem. XXXII.* — es az földet, a te nagy na- | —, és
az te kú terieztet karoddal | — ninczen te tóled el róitetuén. Ki
ir- | — mafságot czelekedel ezeriglen, és az A- | — aknak álnok-
fágokat az ó fioknak kebe- | — kú öntöd ó vtánnok, te vagy az
nag | If — as, Seregeknek W_{RA} az ó Ne- | ue. [19] Nagy tanáczu
és nagy czelekedetű. | Mert az te femeid nituán vadnak az em- |
bereknek fiainak minden vtaira, hogy ki- | nek kinek mind meg
fizefs az ó vtok fe- | rint, és az ó czelekedeteknek gyümölce | serint.

[20] Ki ieletek és czodákat tóttél Ægyptom | földében mind
ez napiglan, és Izraelben, | és az emberekben, és sórzóttél magad-
nak | neuet mind órócké. [21] Es kú hoztad a te né- | pedet az
Izraelt Ægyptom földéből ielek- | kel és czodáckal — hatalmas
kézzel, és kú | nyuitot k — — ttegsben. [22] Es ad- | tad nékiek
ez földet, mely felől meg esküt- | tél az ó Atioknak, hogy adnál
nikik teyel | és mézzel folyó földet. [23] Es bé mentenek, | és

... az Kőseneknek mint...
... az W R, olyanná tetem...
... az Iudának királyát, és az ő...
... az ő fejedelmét, és Jerusalembel...
... akik meg maradának ez...
... kik lakoznak a gyom...
... földben. És vezem őket az háboru...
... nek veszedelmökre, ez földnek min...
... den országban: gyatázatra, és példára...
... bidaiontra, minden helyeken, az hová ki...
... zóm őket. És őrelék meg őket, hocz...
... tok, éhigyet és dög haláláig mind addig míg...
... el fogynak az földről, melyen ő nekik ad...
... tam, és az ő Aitoknak.

XXV. REZ.

Propheta bizonyítást: Isten az Király és az Kő...
... felel, hogy engedték volna az Isten par...
... zolathoz, azok az, alyadót mond az betuen...
... ztendici való fogfagról. Az vein minden Fogayos...
... ellen, és az Babylombeliek ellenis töuchdóm...
... az azoknak veszedelmöket és a...
... alyafokát meg mond...
... 14

EZ az Bebed, mely Ión Jeremiashoz az...
... egész Juda népe felel, az Joacimnak...
... negyedik eztendeiben, ki lohasnak...
... az Juda királyának fia vala. (mely első ez...
... tendeje Nabuchodonozornak az Babyl...
... 15

... re, és vezetem őket, és el...
... ket, és suóhelt, és öröcké való puztat...
... gá. És el vezem őket az örömet, és az...
... vágulágot, az vó legennek és az Meny...
... bannak sauk, az malmoknak, őrgégek, és...
... az Szouemnek világokáig. És mind...
... az egész földön szuzni, és czuáná léren...
... és a...
... királynak hűmen eztendeg.

... és Isten, miképen be...
... hűmen eztendök, meg látogatom...
... Babylontai Királyon, és az ő népén...
... mondgya az W R, az ő álnakfágotat, és...
... az Chaldeai Ión, és öröcké való...
... tefagya vezem. I. I. bé földöm az...
... alyafokát, az földön, melyeket adtam...
... felel, wa... meg vagyon irasidat, ez...
... Kősenben, melyet propnetat Jeremias...
... minden nemzetégek felel. Mert ő raiok...
... waalkodnak az péány nemzetégek, és...
... az Királyok, és meg fizetnek nekik az ő...
... ez...
... 16

Mert az mondora az Izraeltek W R A B. Az W R...
... Istene énnékem: Vedd el az én kezemből...
... ez haragnak borának pohárát, és...
... azt minden nemzetégek kiki...
... 16

örökfégül magoknak vötték azt, mind | az által nem engedtenek az te földnek, és | az te törvényedben nem iártanak, mellye- | ket nékik paranczoltál hogy meg czeleked- | nének, nem czelekedték. Annak okáért || — Az — — — — | deit gonozfagokert, mellyeke — | nek, hogy engemet fel háboritanának, ő- | magok, az ő Királyok, az ő feiedelmi, az | ő Vraí, az Papok, és az ő Prophétáiok, és | Judának vitézi, és Ierufalemnek polgári. [33] Es én hozzám háttal fordultanak nem ar- | tzal, és mikoron őket tanitanám reggel fel | keluén és tanítuán, nem hallak hogy bé | vennék az tanitást. [34] Es az ő vtállatofságo- | kat helyeztették az házba —, mely neuez- | tetet az én Neuemről, hogy meg ferteztet- | nék azt. [35] Es emeltenek az Baálnak magos | óltárokat, mellyek vadnak az Hínnon fiá- | nak vólgyében, hogy áldoznák az ő fio- | kat és ő leány — t az Molochnak: mellyet | nékiek nem paranczoltam, fem meg nem | [*a margón: a* Az fenyege | tés vtán vi- | gaztaláft ádd | a Hüeknek, | hog azok két | fégbe ne effe- | nek. Ez penig | minden Pro- | phétának fo- | káfa, mert az Isten egy fe- | — meg fe — — —] gondoltam, hogy ez vtállatofságot czele- | kednek, hogy Iuda vétkeznek.

[36] *ES* moftan azért azt mondgya az Iz- | raelnek *WR* Iftene ez városnak, az ki | felől tú mondgyátok: Adattatot az Baby- | loniai Királ'nak kezébe, fegyuer, éhfég, és | Dög halál miat. [37] Imè én özue gyóitem ő- | ket minden földökről, az mellyekre kú ve- | tettem őket haragomban és fel geriedezé- | femben, és nagy boffankodáfomban — | vissza hozom őket ez helyre, és lak — — —

Jerem. XXXIII.

— békeféggel és örök állandóféggel | — aló fel éköfsitéfégről az Chriftusban, az ő duczófége- | e. Igéretit az Isten meg erőfsíti, és az embereknek el | enk zó értelmeket meg hamílsítia, az Napnak Hóld | ak terméseteckel.

[1] *ES* máfodfor fólá az *WR* Ieremias- | nak, (ő penig még fogua vala az tómlótnak tornáztában) monduán :

[2] Ezt mondgya az *WR*, ki csinálta Ierufale- | met, az *WR* az ki formálta azt hogy meg | erőfsitené — *WR* az neué. [3] Kiálts én hoz | zám és meg felelek teneked, és nagy dol- | gokat mondok teneked, és el rőytótteket, | kiket nem tudz. [4] Mert azt mondgya az | *WR* az Izraelnek Isten — z várofnak há- | zai felől, és az Iuda ki — yának házai felől, | mellyek el rontattak a köfök- kal és fegyuer- | [*a margón: a* az az, mel- | lyek el ron- | tatak. fól pe | nig à Prophé | ta vgy mint | el múlt do- | logról, az ő | őuendő mō | dáfanak bizo | nyos vóltá- | ért.] | rel: [5] Miuél hog az ő benne lakozók el men- | tenek, hogy vinának az Chaldæu- sokkal, | hogy bé töltenék az házakat hólt tefteckel, | kiket az én haragomban és boffú álláfom- | ban meg óltem. Es miuel hogy

el rőytőt- | tem az én ortzámat ez vároftól az ó fok | gonoz-
fagokért.

[6] Imè én gondot vifelek Ierufalemnek egéf- | fégére és
oruofságára, és meg gyógyétom | őket, és meg mondom nékiek
az állandó | — kefégnék — kfágát. Es meg hozom Iu — || kik
az ó iuhokat le telepítik — — | való varofokban, és az mezón —
— | fokban, és az Dél felől való várof — — | és az Benlamin
földében, és Ierufalem — — | kerületiben, és Iudának várofi-
ban — — | Iuhok által mennek az — — | által azt mondgya az W_R.

[14] IMÈ *c* el iőnek az napok, azt mödgya az [*a margón* :
a az — | fogya — | el Dauí — | királi ma — | Mellyet — |
Meffias — | az ó örőck — | való Király — | gáról kel m — | gya-
ráznunk | mert Dauí — | ag — — | l — — — | el fogjot vó — |
e az az, M — | képpen hog — | az nappal — | az éjtzak —
lal | való főuetf — | gem foha el | nem bomol — | hogy nap —
| éytzaka — |] W_R, és meg erősitem az én ió beféde- | met,
mellyet földtam Izraelnek és Iudának | házának. [15] Az napokbá
és az vődében meg | gyümölcsőztetem Dauídnak az igazfag- | nak
maguát, és ítéletet téfen és igazfagot | az földön. [16] Az napok-
ban meg fabadúl Iu | da, és Ierufalem bátorfagban lakozik, és
az | ó neue, mellyel hiuattatik ó, az W_R Iften | mi igazfagunk.
[17] Mert azt mödgya az W_R, | nem vágattatik kú — idnak az
főrfiu, *d* ki | vlyen az Izr — — iben. [18] Es az | Leuita Papok-
nak is kú nem vágattatik az | főrfiu én előlem — áldozatot tegyen
min- | denkoron.

[19] Es főla az W_R Ieremiasnak, monduán: | [20] Azt
mondgya az W_R, hogy ha fel bont- | hattiatok az én Szőuetfő-
gemet, melly va- | gyon az nappal — az éytzakáual, *e* vgy | hog
fe nap fe é — tzaka ne légyen az ó vődei- | — ében;

3. A töredék meghatározása nem okoz nehézséget. Tényleg magyar bibliáink között egy sincsen, a melynek külseje a szóban forgó fragmentumokéval megegyeznék; s viszont e maradványoknak betűi, nyomása, sőt orthographiája teljesen azonosak Mihálykó János eperjesi papnak munkájáéval, »AZ ŐRÖK | ELETNEK SZEP ES | GYÖNYÖRŰSEGES NYA- | RI VŐDEIERŐL VALO KŐNY- | ueczke« címűével, mely 1603-ban, Bártfán, Klősz Jakab műhelyéből került napvilágra. Ez a körülmény teljesen bizonyossá teszi, hogy a Bod Pétertől említett bártfai biblia maradványai fekszenek előttünk.

A »Féniks« szerint a munka soha sem készült el, és ez, számba véve, hogy néhány jelentéktelen töredéken kívül semmi sem maradt belőle, éppenséggel nem hihetetlen, bár, hogy abban maradásának oka »rossz magyarsága« lett volna, mint már Szom-

bathi észrevette, »nem épen helyes ítélet«. »Mert a részek summaiban ugyan néhol nem tökéletes a magyarsága; de a mi a fordítást illeti, az a Károli Gáspáréval megegyez.«

Ime — összehasonlítás czéljából — az 1590-iki vizsolyi edíciónak egy részlete.

XXV. Rész.¹

Az Prophéta bizonyítást tévesen az király és köffég felől, hogy engedetlenec vóltak az Iften paranczolatihoz, annac okaért iouendöt mond az hetuen eftendeig való fogfágról, az vtán minden pogányoknak és az Babyloniábélieknekis ellenec iouendöt mond, és azoknac veßedelmeket és romláfokat meg mongya.

1. **EZ** az beféd melly lön Ieremiáshoz az egész Iuda népe felől, az Ioacimnac negyedic eftendeiében, ki Iofiafnac az Iuda királyánac fia vala, (melly elfő eftendeie az Nabugodonozornac az Babyloniai királynac.

10. Es el véfem túlóc az örömet, és az vigaffágot, az völegénnec és az meny akfoónac kauát, az malmoknac zörgéfét, és az fõuétneknecc világoffágát.

11. Es mind egész föld el pußtúl, és czudáuá léfen, és ez nemzetfégecc folgálnac az Babyloniai királynac hetuen esztendeig.

12. Es léfen, mikoron bę tellyesednecc az hetuen eftendóc, meg látogatom a [a margón : a : *Az az meg büntetem az Babyloniai királynac mind az ő népét az ő gonoffágokért.*] az Babylonyai királyon, és az ő népén, azt mondgya az W_R, az ő álnokfágokat, és az Chaldeai földön, és öröcké való pußtaságra vetem ötet.

13. Es bę töltöm az én befédimet azon à földön, mellyeket fõltam felõle, valami meg vagon irattatuán ez könywben, mellyet Prophétált Ieremiás minden nemzetfégecc felől.

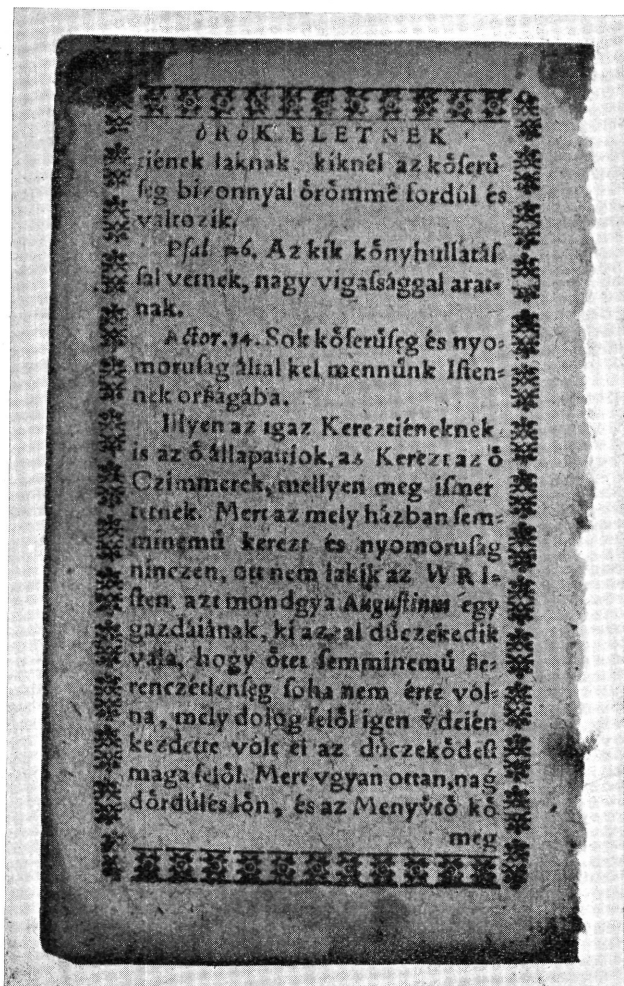
14. Mert ő raytokis wralkodnac az pogány nemzetfégecc, és az királyoc, és meg fizetnecc nékie az ő czelekedetekf zerint.

15. Mert azt mondotta az Izraelnecc Wra Iftene énnékem, vedd el az én kezembõl ez haragnac boránac pohárát . . .

Ez az összehasonlítás megerõsíti Szombathi állítását: a bártfai biblia szövege a vizsolyi biblia szövege, »csak néhol van benne valami csekély különbség«, mint az, hogy Móz. I. XXXVII, 9. alatt Károlinál »tizenegy czillagoc«, a bártfaiban pedig »tizenegy czillag«; ugyanott a 11. versben Károlinál »elméjében tartia vala«, a bártfaiban viszont »efében tartia vala« olvasható. A Móz. I. XL, 1. kezdete Károlinál: »Történéc ezeknecc vtánna«:

¹ Jerem. V. ö. a 3. sz. mellékl.

a bártfaiban: »Ezeknek vtánna történék.« »De sokszor két s három egymás után következő részekben is csak egy szóbeli különbség

4. »AZ ÖRÖK ÉLETNEK SZÉP ÉS GYÖNYÖRÜSÉGES NYÁRI ÜDÉJÉRŐL
 VALÓ KÖNYVECSKÉ«-NEK EGY LAPJA.

is nincsen. A Részeknek summája is (keveset kivéven), és az oldalaslag való jegyzések s magyarázatok pontban azok, a melyek

vagynak a Károli Gáspár Vizsolyban, 1590-ben kijött bibliájában.«

Sokkal nagyobb a két munka különbsége az orthographiát s részben a szavak ejtését tekintve. Ime néhány példa: Vizsolyi: atya, bártfai: *atia* | V. egéß estendő, B. *egez eztendő* | V. eñec vala, B. *eznek vala* | V. felótte igen, B. *földötte* igen | V. hitellenec, B. *hütetlenek* | V. keferues, B. *kóferues* | V. ki iótt, B. *kú iót* | V. killyeb, B. *külllyeb* | V. lelkec, B. *lelkök* | V. őstóuer, B. *őzteuér* | V. pedig, B. *penig* | V. ti leštec, B. *tú leztek* | V. idő, B. *édö* | V. állyon, B. *állyen* | V. veßő, B. *vößö* | V.-fég, B.-fég | A V.-ban szó végén a *k* hangot mindig *c*, a B.-ban következetesen *k* jelöli

Végre eltérések vannak a különféle »Rész«-ek tartalmának összefoglalásaiban, az úgynevezett summákban. A bártfai biblia különösen Mózes I. könyvének summáiban erkölcsi magyarázatokat nyújt az olvasónak. Így a Móz. I. XL. rész » . . . arra szolgál, hogy az ember. . . Mert az Józsefet bévetik az tömlöcz . . . hogy ez hamisságot engedelmesen elszen . . . megszabadítja ötet: azért a tömlöcz és az fogság öneki . . . tudományát megismerjék, kiért ez után ő nagy tisztességre felemeltetik . . . hogy csak egyedül az Istent dicsőíti érötte . . . Ő neki meg kell éreznie . . . ez világnak hütetlenségét, tudniillik hogy . . róla elfeledkezik, és még két esztendőt kell az tömlöczben töltenie. Hogy mi is . . . az Istennek segítségébe bízni, noha sokáig késik.« A Móz. I. XLI. viszont arra int, hogy » . . . Elsőben . . . tudományunkat ne költsük czifrára . . . Példa vagyon itt fejedelemhöz illendő jószágos cselekedetnek, hogy az Pharao . . . Józsefet ily nagyra böcsüli, ötet nevezi az országnak atyjának, és ő utána ötet másod . . . fejedelemségekben főképpen arra kell vigyázni, hogy tisztességes és tudós emberek . . . valahol egy udvarban az fejedelmektől és uraktól állhatatlan és csélesapó emberek . . . tisztességben vadnak, ott ritkán következik jó.«

Ilyenféle erkölcsi tanulságok a vizsolyi bibliában nincsenek.

Vajjon kinek tulajdonítsuk ezeket a változtatásokat? Szombathi János Mihálykó Jánosra gondol, a ki 1593-ban foglalta el eperjesi papi hivatalát s még 1612-ben is folytatta, és »ama tanult s kegyes vén ember, Sóvári Soos Kristófra«, ki ugyancsak Eperjes szomszédságában, Sóváron lakott és a bártfai sajtót, mint

Mihálykó, szintén foglalkoztatta. »Maglehet hát, hogy ezen biblia körül is ők munkálódtanak.«

Mi pedig, azt hisszük, nem ok és haszon nélkül újítottuk föl érdemes és nagytudományú elődünk fölfedezésének, a bártfai fragmentumnak, és derék jegyzeteinek emlékét. Az az ember, a kit Bessenyei munkáinak bírálatára kér fel, Kazinczy tisztel, és a ki a maga korában a magyar irodalomnak egyik legjobb ismerője volt, egyébként is megérdemli, hogy vele foglalkozzunk.